

ЗАХИСТ ПРАВ ДИТИНИ В УКРАЇНІ ЯК ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ПРОБЛЕМА

RIGHTS OF THE CHILD PROTECTION IN UKRAINE
AS A GENERAL AND THEORETICAL PROBLEM

Завгородня Ю.С.,

кандидат юридичних наук,

старший викладач кафедри теорії та історії держави і права
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

У статті акцентується увага на необхідності пізнання вітчизняною загальнотеоретичною юридичною наукою проблеми прав дитини, яка не стала предметом комплексного дослідження. Аналізується законодавство та практика національних судів щодо забезпечення прав дитини. Обґрунтовується висновок, що права дитини мають стати предметом комплексного загальнотеоретичного дослідження, що дасть змогу сформуванню цілісної та всебічної концепції прав дитини, яка допоможе вивести діяльність із забезпечення прав дитини на якісно новий рівень, та яка буде ґрунтуватися на загальноєвропейських положеннях щодо розуміння цього соціального явища.

Ключові слова: Декларація прав дитини, забезпечення прав дитини, людські права, права дитини, судова практика.

В статье акцентируется внимание на необходимости познания отечественной общетеоретической юридической наукой проблемы прав ребенка, которая не стала предметом комплексного исследования. Анализируется законодательство и практика национальных судов по обеспечению прав ребенка. Обосновывается вывод, что права ребенка должны стать предметом комплексного общетеоретического исследования, что позволит сформировать целостную и всестороннюю концепцию прав ребенка, которая поможет вывести деятельность по обеспечению прав ребенка на качественно новый уровень, и которая будет основываться на общеевропейских положениях относительно понимания этого социального явления.

Ключевые слова: Декларация прав ребенка, обеспечение прав ребенка, права человека, права ребенка, судебная практика.

The article focuses on the necessity of knowledge of rights of the child by the national general and theoretical legal science, which did not become the subject of a comprehensive study. The law and practice of the national courts regarding the rights of the child provision are analyzed. It is concluded that the rights of the child should be the subject of a complex general and theoretical study, which will help to form a holistic and comprehensive concept of the rights of the child, which, in its turn, will allow to bring the activity on ensuring the rights of the child to a qualitatively new level and which will be based on the European provisions regarding the understanding of this social phenomenon.

Key words: Declaration of rights of the child, rights of the child provision, human rights, children's rights, judicial practice.

Постановка проблеми. Одним із негативних явищ, яке постійно супроводжує розвиток суспільства, є злочинність, при цьому динаміка змін у соціумі впливає на динаміку злочинності. Беручи до уваги лише кількісний показник, можна з упевненістю стверджувати про перманентне зростання злочинності в історичній ретроспективі. До того ж треба також зауважити іншу негативну тенденцію – збільшення злочинів, які вчиняються щодо неповнолітніх (ми не беремо до уваги окремі відхилення від середнього значення таких злочинів, що вчиняються у різні роки). Як показують дані Управління Організації Об'єднаних Націй із питань наркотиків і злочинності, майже третина потерпілих від торгівлі людьми у світі є неповнолітніми. Відносно великими є показники злочинності в Україні щодо неповнолітніх. Наприклад, за інформацією Державної судової адміністрації України, у 2017 році у кримінальних провадженнях, що були предметом розгляду судів першої інстанції, кількість потерпілих, які є неповнолітніми, становила 1754 дитини (для порівняння: у 2016 році цей показник становив 1739 неповнолітніх). При цьому зазначимо той факт, що значну частину таких потерпілих становлять саме малолітні особи, що є досить небезпечним

соціальним явищем, оскільки негативно впливає на відчуття захищеності особи, подальший розвиток дитини, формування її як свідомого, активного, цілеспрямованого громадянина. Як зазначається в Аналітичній довідці за результатами опитування дітей віком 10–17 років у межах проекту «Права дітей в Україні: реалії та виклики після 20 років незалежності», 56% дітей вважають, що в нашій державі порушується право на захист від жорстокості, знущання, брутального поводження; 52% вважають, що існують випадки сексуальної експлуатації дітей; 48% засвідчили порушення права дітей на любов і піклування з боку батьків. Особливо гостро це відчують діти 10–13 років (52,6%); 47% вважають, що діти піддаються трудовій експлуатації; 43% знають про випадки, коли діти, які вчинили злочин, піддавалися тортурам і приниженню [1, с. 3].

Водночас проблематика сутності та захисту прав дитини вітчизняною юридичною наукою розглядається переважно у межах кримінального права, кримінології та криміналістики, що сьогодні не можна визнати задовільним, зважаючи на необхідність саме загальнотеоретичного дослідження окресленої проблематики, яке стане основою всебічного розуміння сутності цього правового явища, загальних

тенденцій функціонування та розвитку суспільних відносин у сфері забезпечення прав дитини, що цілком відповідає процесам диференціації та інтеграції наук, зокрема правових.

Стан дослідження. Дослідженням забезпечення прав дитини займалися такі вітчизняні науковці, як Ю.В. Баулін, І.Г. Богатирьов О.М. Джужа, Т.Є. Леоненко, О.М. Литвинов, П.С. Магишевський, Г.С. Мауленов, Г.М. Мінковський, А.А. Музика, В.О. Навроцький, Є.В. Фесенко, С.М. Школа, Н.С. Юзікова, С.С. Яценко та інші, однак їхні роботи переважно стосуються кримінально-правової та кримінологічної протидії злочинам щодо дітей.

О.В. Антонюк, М.І. Бажанов, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, М.С. Бушкевич, О.М. Васильєв, О.І. Возгрін, А.Ф. Волобуєв, В.Г. Гончаренко, Г.І. Грамович, Л.Я. Драпкін, М.М. Єфімов, В.Г. Лукашевич, Є.Д. Лук'яничков, С.І. Мінченко, Д.Й. Никифорчук, М.В. Салтевський, С.М. Стахівський, Р.Л. Степанюк, Л.Д. Удалова, К.О. Чаплинський, С.С. Чернявський, Ю.М. Чорноус, В.Ю. Шепітько та інші науковці досліджували забезпечення прав дітей у контексті протидії насильницькій злочинності щодо неповнолітніх.

Окремі аспекти прав дитини досліджували такі вітчизняні науковці, як Д.А. Гудима, А.М. Кучук, Р.М. Опацький, П.М. Рабінович, М.С. Кельман, С.С. Сливка та інші. Однак чи не єдиним комплексним загальнотеоретичним дослідженням прав дитини є дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук Н.В. Ортинської «Правовий статус неповнолітніх: теоретико-правове дослідження». Водночас, на нашу думку, це дослідження здійснене переважно у межах нормативістського розуміння права, за якого останнє сприймається як прескриптивний текст, і, відповідно, права людини (зокрема, дитини) розуміються як результат волевиявлення держави щодо надання людині можливості діяти певним чином. На це вказує і використовувана термінологія, і структура правового статусу та інше. Зауважимо, що, за даними Google Trends, пошуковий запит за терміном «legal status» протягом останнього року найчастіше здійснюють із території Пакистану, Нової Зеландії та Південно-Африканської Республіки [2]. Н.В. Ортинською не взято до уваги загальноприйнятого європейською правовою культурою положення про іманентність правам людини (як і правам дитини, відповідно) фундаментальності, природного характеру, вертикальності, непов'язаності з обов'язками [3, с. 5–15].

Саме тому метою статті є обґрунтування необхідності розгляду проблематики захисту прав дитини в Україні не тільки галузевими та прикладними юридичними науками, але й загальнотеоретичною юридичною наукою з метою формування цілісної концепції прав дитини.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ч. 3 ст. 51 Конституції України сім'я, дитинство, материнство та батьківство охороняються державою. А згідно з ч. 2 ст. 52 будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом [4]. Наведені конституційні приписи спрямовані на

закріплення стабільності та передбачуваності сімейних відносин, є важливою умовою розвитку соціуму та передбачають певні зобов'язання держави в цій сфері (як позитивні, так і негативні), зокрема проведення цілої низки економічних і соціальних реформ. Не можна не згадати також спеціального Закону «Про запобігання та протидію домашньому насильству», який визначає організаційно-правові засади запобігання та протидії домашньому насильству, основні напрями реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, спрямовані на захист прав та інтересів осіб, які постраждали від такого насильства [5].

Передбачене подібне забезпечення прав дитини також міжнародними договорами. Згадаємо, зокрема, ч. 3 ст. 16 Загальної декларації прав людини, у якій зазначається, що сім'я є природним та основним осередком суспільства й має право на захист із боку суспільства та держави. При цьому відповідно до ч. 2 ст. 25 цього міжнародного акта материнство та дитинство дають право на особливе піклування й допомогу, усі діти, які народжені у шлюбі або поза шлюбом, повинні користуватися однаковим соціальним захистом [6]. Принцип 9 Декларації прав дитини передбачає, що дитина має бути захищена від усіх форм недбалого ставлення, жорстокості та експлуатації. Вона не повинна бути об'єктом торгівлі в будь-якій формі [7]. До того ж у Преамбулі цієї Декларації наголошується на тому, що дитина внаслідок її фізичної та розумової незрілості потребує спеціальної охорони й піклування, зокрема належного правового захисту, до і після народження; необхідність такої спеціальної охорони зазначена в Женевській декларації прав дитини 1924 року та визнана в Загальній декларації прав людини, а також у статутах спеціалізованих установ і міжнародних організацій, що опікуються питаннями благополуччя дітей [7].

Як передбачає Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами, діти в сім'ях, де є насильство, зазвичай стають свідками насилля й також можуть самі бути жертвами, що в обох випадках завдає великої шкоди. Служби, що надають підтримку жертвам насильства над жінками та домашнього насильства, мають враховувати потреби дітей, що стали свідками насильства, та забезпечити психосоціологічні консультації, адаптовані до їхніх потреб. Забезпечення будь-якої підтримки має бути спрямоване на благо дитини [8].

Одним із факторів необхідності розгляду проблеми прав дитини на загальнотеоретичному, а також філософсько-правовому й соціологічно-правовому рівнях є стан забезпечення прав дитини та рівень злочинності серед дітей. Наприклад, за даними Міністерства юстиції України, станом на початок поточного року (2018) в установах пенітенціарної системи перебували 206 неповнолітніх осіб, 125 з яких потрапило у 2017 році. Як зазначив заступник міністра юстиції України Д.В. Чернишов, з цих 206 дітей 12 дівчат, 80% раніше відбували покарання без позбавлення волі, 112 дітей виховувалися

у неповних сім'ях, 6 дітей – сироти і 6 дітей – батьки яких позбавлені батьківських прав [9]. Наведені статистичні дані роблять логічним запитання про виконання сучасною сім'єю своїх функцій із виховання дітей, адже 94% дітей, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі, виховувалися в повній чи неповній сім'ї і лише 6% – поза її межами (хоча за таких умов треба брати до уваги, що половина дітей із цих 6% була в сім'ях і їхні батьки були позбавлені батьківських прав). Посилюється «тяжкість» цього питання аналізом учинених злочинів: 98 неповнолітніх учинили крадіжки, 23 – грабіж, 22 – розбій, 16 – вбивство, 8 – заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, 5 – зґвалтування [9].

До цієї статистики треба додати те, що у 2017 році збільшилась кількість кримінальних проваджень щодо неповнолітніх: у судах перебувало на розгляді 6408 справ щодо 7976 дітей. При цьому з них розглянуто 3 872, зокрема: 1) із постановленням обвинувального вироку – 2854 провадження стосовно 3462 осіб (із них на підставі угоди про примирення – 237 проваджень, а про визнання винуватості – 89); 2) із закриттям провадження у справі – стосовно 545 осіб; 3) із застосуванням примусових заходів медичного характеру – 15 проваджень щодо 16 осіб; 4) повернуто прокурору – 90 обвинувальних актів щодо 128 осіб [10].

Наступним фактором необхідності загально-теоретичного рівня дослідження прав дитини є переосмислення сутності цього явища, яке впливає на юридичну практику. Зокрема, судова практика (і практика органів опіки й піклування) фактично не сприймає дитину як людину з іманентними їй правами. Наприклад, у справах про визначення місця проживання дитини (у разі розірвання шлюбу), незважаючи на необхідність урахування інтересів дитини, суд спирається «на Декларацію Організації Об'єднаних Націй про права дитини 1959 року, зокрема принцип 6, який передбачає таке: «Малолітня дитина, крім випадків, коли є виняткові обставини, не має розлучатися зі своєю матір'ю» [7]. Висловлюючи окрему думку у справі «М.С. проти України», суддя К. Ранзоні зауважив, що в цій справі вбачається позиція українських судів щодо презумпції на користь матері в справах опіки над дитиною, тобто те, що дитина має жити з матір'ю, що може бути відхилено лише в разі існування «виняткових обставин». Як наслідок, за відсутності «виняткових обставин» суди нехтують подальшою оцінкою всіх інших не виняткових обставин, які все одно могли

стосуватися рішення [11]. При цьому суддя Європейського суду з прав людини наголошує, що презумпція на користь матері в справах про опіку над дитиною не підтримується ані практикою на рівні ООН після прийняття Декларації, ані судовою практикою Європейського суду з прав людини та не відповідає позиції Ради Європи й більшості держав-членів. У XXI столітті методологія з такою презумпцією, яку можна відхилити лише за «виняткових обставин», більше не є раціональною в частині прав, що гарантуються Конвенцією. Адже підготовчі матеріали до Конвенції чітко вказують, що положення про «розлучення дитини з матір'ю лише за виняткових обставин» існувало на дуже початковій стадії процесу розроблення. Його потім критикували, оскільки він просував стереотипний погляд на матерів, який ґрунтувався на дискримінації, а тому його вилучили. Принцип найкращих інтересів дитини, що впливає із самої Декларації, отримав повну підтримку як першочергове та найважливіше міркування [11].

Показовою в цьому контексті є справа «Таер проти Сполученого Королівства». Наприклад, коментуючи рішення Європейського суду з прав людини, Г.Ю. Юдківська зазначила: «Після бійки в класі підлітка було вирішено піддати покаранню – 15 ударам різками. Європейський суд визнав, що це інституціоналізоване насильство є атакою на людську гідність. Із цим не погодився саме британський суддя: мовляв, вибачте, я зростаю у цій системі, ми звикли до цього, це абсолютно нормально для підлітка – бути побитим різками. Але більшість із цим не погодилася, сказали, що Конвенція – це живий інструмент, який повинен тлумачитися у світлі умов сьогодення, тому такі факти є неприпустимими» [12].

Крім того, необхідно розуміти, що права дитини є свого роду додатковими до людських прав, адже дитина – це теж людина, а, відповідно, має всі людські права, які мають забезпечуватися на рівні з правами повнолітніх осіб.

Висновки. В умовах сьогодення виникла необхідність не лише в галузевому дослідженні проблематики прав дитини, але насамперед – у загально-теоретичному. Права дитини мають стати предметом комплексного загальнотеоретичного дослідження, що дасть змогу сформулювати цілісну та всебічну концепцію прав дитини, яка допоможе вивести діяльність із забезпечення прав дитини на якісно новий рівень, та яка буде ґрунтуватися на загальноєвропейських положеннях щодо розуміння цього соціального явища.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Захист прав дитини: підсумки першого року діяльності Уповноваженого Президента України з прав дитини Юрія Павленка. Київ, Адміністрація Президента України, Уповноважений Президента України з прав дитини. 164 с.
2. Legal status. Аналіз Google Trends. URL: <https://trends.google.com.ua/trends/explore?q=Legal%20status>.
3. Ортинська Н.В. Правовий статус неповнолітніх: теоретико-правове дослідження: дис. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Львів, 2017. 524 с.
4. Конституція України від 28 червня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30.
5. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 7 грудня 2017 р. Відомості Верховної Ради України. 2018. № 5. Ст. 35.
6. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. Офіційний вісник України. 2008. № 93. Ст. 3103.
7. Декларація прав дитини від 20 листопада 1959 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_38.
8. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (CETS № 210, Стамбульська конвенція). Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок

і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська конвенція) Довідник для членів парламенту. URL: <https://rm.coe.int/1680096e45>.

9. У 2017 році до колоній потрапило 125 неповнолітніх. URL: <http://www.unn.com.ua/uk/news/1708005-u-2017-rotsi-do-koloni-rotarilo-125-nerovnlitnikh>.

10. Неповнолітні злочинці: статистика злочинів та покарань. URL: http://cripo.com.ua/?sect_id=6&aid=246205.

11. Case of M.S. v. Ukraine, Application № 2091/13. Council of Europe: European Court of Human Rights. 11 July 2017. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-175140>.

12. Сутінки прав людини і Європейський суд. URL: <http://ua.racurs.ua/1136-prava-ganna-udkivska>.